

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA AÇILAN AMERİKAN OKULLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. İLKNUR POLAT*

Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde, Osmanlı eğitim-öğretim kurumları yanında faaliyet gösteren Yabancı Devlet Okulları köken itibarıyla iki boyutlu bir konudur. Önceleri Osmanlı tebaası gayr-ı müslim cemaatler tarafından açılan Millet Okulları'nı daha sonra Yabancı Devletler tarafından açılan Yabancı Okullar izlemiştir. Bu oldukça uzun bir zaman ve olaylar dizisi sonucu belli aşamalardan geçerek gerçekleşmiş bir olgudur. Bu süreci ve tarihsel gelişmeyi görebilmek için de 1453 lere kadar dönmemiz gerekmektedir.

Fatih Sultan Mehmet 1453 te İstanbul'u fethettiğinde burada bulunan Lâtin Cemaati'ne dillerinde ve dinlerinde serbestlik tanıdı. Böylece Fatih, kendinden önce varolan bir geleneğin devam etmesine, bu geleneği belli kurallara bağlayarak izin vermiş oluyordu. Lâtinler'e tanınan bu din, dil ve ayin serbestisi, onlara dinî adet ve geleneklerini sürdürüp, öğretecek kişilerin yetişmesi gerektiği düşüncesi ile bulunmaz bir fırsat hazırladı. Bu, yetiştirilecek kişiye eğitim verecek olan Kilise Okulları'nın açılması için yeterli bir neden oldu. Bu gerekçe ile başlangıçta bir-iki sınıflı olarak görülen, giderek gelişip büyüyen Kilise Okulları, her cemaate göre ayrı ayrı organize edilerek birer Millet okulu yanı cemaat okulu halinde eğitimi sürdürmeye devam etti. Zamanla büyüyen ve gelişen Millet Okulları bunda en büyük desteği Yabancı Devletlerden gördüler.

Osmanlı yönetimi ve toprakları üzerinde etkili olmaya çalışan Yabancı Devletler bunu sağlayabilmek için çıkar yol olarak kendilerine yakın bir topluluk belirleyerek onlara yardım yoluyla, taraftar kazanmak ve bu toplulukları kullanmak eylemini seçtiler. Bunun için maddi manevi yardımı da esirgemediler. Zamanla koruyucu devlet olarak bu toplulukları ve dolayısıyla da onların okullarını tam olarak denetimleri altına aldılar. Bunun yanısıra Yabancı Devletler Osmanlı topraklarında yaşayan kendi tebaalarının çocuklarını eğitmek amacıyla çeşitli imtiyazlardan ve tabii Kapitülâsyonlardan yararlanarak kendi okullarını açmaya başlamışlardı.

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Cemaat Okulları ve tabii dolayısıyla da Cemaatler, Yabancı Devletler'in elde ettikleri bu çeşitli haklardan, onların kendilerine sağlayacakları her türlü yardımdan faydalanabilmek için Yabancı Devletler'in himayesine girmek istiyorlardı. Yabancı Devletler de kendi açtıkları okullar yanında Cemaat Okulları'na yardımlar yaparak, onları himayeleri altına alarak Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkilerini iki koldan sürdürmek ve güçlendirmek amacındaydılar. Bu karşılıklı istekler hedefine ulaşmakta gecikmedi. Birçok Cemaat Okulu Yabancı Devletler'in himayesi altına girdi hatta koruması altına girdiği devletin adıyla anılır oldu. Fransız-Rum Okulu, Amerikan-Ermeni Okulu gibi. İşte önceleri cemaatlerin açtıkları okullara yardım ve destek yoluyla etki eden, sonraları kendi okullarını açan Yabancı Devletler, himayelerindeki milletlerle olan ilişkilerini daha bir artırarak ve karşılıklı çıkar ve yararlar sağlayarak sürdürdüler. Bu gelişmelere en çarpıcı örneklerden biri de Amerikan Okulları konusunda görülmektedir. Amerikalılar, Osmanlı İmparatorluğu ile siyasal ilişkileri en geç kuran devletlerdendir. XIX. y. yılın ilk yarısında oldukça geç ilişki kurmuş ve bu açığı kapatacak şekilde etkinlik göstermiştir. Öyle ki maddi gücü ve izlediği siyaset sayesinde, kendinden çok önceleri bazı haklar elde etmiş olan Fransızlarla boy ölçüşecek hale gelmiştir. Cemaat-Yabancı Devlet ilişkisi çerçevesinde ticaret ve misyonerlik faaliyetleri yoluyla başlayan eğitim-öğretim olgusu ve bu konuların birbirine olan giriftliği Amerikalılar açısından daima yararlı ve gündemde olmuştur.

Amerikan Okulları'na köşeleri, Misyonerler, Okul ve Konsolosluk'tan oluşan bir üçgen gözüyle bakmak ve bu temel taşların ortaya çıkardığı görünümü sergilemek, bu üçgenin oluşturduğu Ermeni sorununu ortaya koymak yalnız eğitim olgusunun değil, siyasi ve dinî çalışmaların da boyutlarını meydana çıkaracaktır.

Tıpkı diğer Yabancı Devletler'in kendilerine yakın (dinî ve siyasi açıdan) bir topluluk belirleyip korumaları altına almaları ve etki etmeleri gibi Amerikalılar da Ermeniler'i himayeleri altına almışlardır.

Amerikalıların, Ermenileri himayeleri altına almalarındaki en önemli sebep, Amerikalı misyonerlerin Ermeniler'i Protestanlığa kazandırma gayeleri sonucu Ermeni-Amerika ilişkisi ve yakınlığının ortaya çıkmasıdır. Ruslar'ın Ortodokslar'ı, Fransa ve Almanya'nın Katolik Ermeniler'i, İngilterenin Protestan Ermenileri himaye etmesi gibi Amerika da Protestan mezhebine kazandırılmış Ermeniler'i koruması altına almıştır. Böylece onlar için çalışmanın yanısıra onları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu karşılıklı ilişki ve etkileşimin başlangıcı ise

ticaret yoluyla olmuştur. Osmanlı Ülkesine gelen ilk Amerikalılar tüccarlardı. İlk defa 1797 de görülen ticaret gemileri ve dolayısıyla ticari ilişkiler sonucu 1830 yılında Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk Ticaret anlaşması imzalanmıştı¹. Bu anlaşma Amerika'ya en ayrıcalıklı devlet olma statüsünü tanıdığı gibi Amerikalı tüccarlara da Osmanlı Devleti'nde ve Osmanlı Devletinin müdahalesi olmadan her millet ya da dinden simsar kullanma hakkını veriyordu². Simsar denince de akla Rumlar ve Ermeniler geldiğinden Amerikalı misyonerlerin Ermeniler'i Protestanlığa kazandırma çabası sebebiyle başlayan Amerika-Ermeni yakınlaşması sonucu Amerikalı tüccarlar Ermeni simsarlarla işbirliğine girdiler. Bu ilişkiyle Ermeniler ve Amerikalılar arasındaki yakınlaşma öylesine büyük boyutlara ulaştıki Amerikalılar onları himayeleri altına almakla kalmadılar onlara vatandaşlık hakkını da tanıdılar. İşte simsarlarla başlayan bu yakınlaşmanın yanında misyonerlerin etkin faaliyetleri sonucu Protestan Ermeniler'in himayesi ve yardımı eğitim alanında da kendini göstermeye başladı.

Amerikan eğitim-öğretim kurumları ancak misyonerlerin yardımıyla etkin olmuş, zaman içerisinde gelişerek istenen düzeye gelmiştir.

MİSYONERLİK HAREKETLERİ VE DİN PROPAGANDASI:

Misyoner-okul ilişkisini daha da iyi kavrayabilmek açısından önce misyonerlik hareketleri ve din propagandası üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Misyonerlerin gayeleri din eğitimi vermek, kendi mezheplerine mümin kazandırmak ve okullarda okuyan ya da dairelerde çalışan gençleri, misyonerlik hareketinin genişletilmesi için yetiştirmektir. Zamanla bu amaçtan uzaklaşıp dinî amaçlar yanında siyasi amaçlara da yöneldiler ve zaman zaman siyasi gayenin ağır bastığı bir çalışma temposuna girdiler. İşte Amerikalı misyonerler de bu doğrultuda Ermenileri Protestanlığa kazandırma konusunda öylesine büyük bir çaba sarfettiler ki sonunda 1848 de Osmanlı Devleti Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanımakla kalmadı, Ermeni milleti Gregoryan, Katolik ve Protestan diye üçe bölündü³. Misyonerleri destekleyen en büyük güç de 1810 da kurulan ve

¹ Bilâl Şimşir, Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, Atatürk Üniversitesi yay. 628, Erzurum, 1984, s. 79

² Bilâl Şimşir, a.g.e., s. 81

³ Bilâl Şimşir, a.g.e., s. 94

faaliyetlerinde etkin olan “American Board of Commisioners for Foreign Missions” adlı Misyonerlik örgütüydü. Boston’da kurulan bu örgüt özellikle de 1819 da Türkiye topraklarını programına alınca 1821 den itibaren misyonerlerini göndermeye başlamıştı⁴. 1830 larda Amerikalı misyoneler, İstanbul merkez olmak üzere “4” çalışma bölgesi belirlemişlerdi.

1 - Rumeli Bölgesi; Filibe, Samakov, Selânik ve Manastır yörelerini içine alıyordu ve amacı Bulgaristan’ın bağımsızlığına kavuşması idi.

2 - Batı Anadolu Bölgesi; İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini içine alıyordu.

3 - Orta Anadolu Bölgesi, Toros Dağları’nın güneyinden Fırat Nehri vadisine kadar olan yerleri kapsıyordu.

4 - Doğu Anodulu Bölgesi; Harput (Elâzığ) Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis şehirleri ile Rus ve İran sınırına kadar olan yerleri kapsıyordu⁵.

Bu veriler Amerikalı Protestan misyonerlerin ülkeyi karış karış etki ve çalışma alanları içine aldıklarını ve çok kapsamlı bir çalışma ile American Board örgütünün tüm misyoner teşkilatlarını geride bıraktığını göstermektedir. American Board örgütünden daha sonra sözetmek üzere önce misyonerlerin faaliyetlerine biraz değinelim.

1901 tarihli Yıldız Saray Arşivi’ne ait bir belgede misyonerlerin Protestanlığa mümin kazandırma çabalarından söz edilmektedir. Belgede bazı araştırmalar için İzmir’de bir heyet toplandığından, bir rapor hazırlandığından bahsedilmekte ve raporda misyonerlerin Osmanlı Devleti’ndeki halkı kendi dinlerine davet ettikleri bunda da başarılı oldukları, oysa tanınan din serbestisinin sadece kendi dinini icra konusunda geçerli olduğu; yoksa halkı Protestanlığa teşvik etmek anlamında olamayacağı, bu durum için gerekli tedbirin alınması, misyonerlerin hareketlerinin herhangi bir istenmeyen olaya sebebiyet vermemesi için dikkat edilmesi gibi hususlar belirtilmektedir⁶.

Misyonerler maddi açıdan güçlü, birçok yönden bilinçli, plânlı ve programlı hareket etmişler adeta bir teşkilât disiplini içinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu plânlı, programlı disiplin içinde göze çarpan önemli bir olgu da, toplantılar düzenlemiş olmalarıdır. Bu toplantılardan birinden sözeden 1905 tarihli Yıldız Arşivi belgesinden kısa bir alıntı yapalım.

⁴ Bilâl Şimşir, a.g.e., s. 92

⁵ Fethi Tevetoğlu, Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu, Türk Kültürü Dergisi, S. 266, s. 386

⁶ Erol Kırşehirlilioğlu, Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul 1963, s. 151.

“Maraş’da mukim Amerika misyonerlerinden Mr. Mikalim tarafından Haçin’de mukim Amerikalılar serlevhasıyla mah-i hal-i ruminin yirmiye-dinci günü Maraş merkezinden çekilmiş telgrafta ‘vâızlar meclisi Maraş’ta bulunacak ve müntehiplerinize de bildirileceği’ ibaratının muharrer olduğu ve bundan maksat Halep ve Adana vilayetleri dahilinde de civarda bulunan Protestan misyonerlerinin Maraş’ta tecemmü edeceklerinin hafiyen icra kılınan tahkikattan anlaşıldığı...”⁷.

Görülüyorki misyonerler birbirinden kopuk değil aksine birbiri ile bağlantı ve düzen içersinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Bu toplantılar da buna örnektir. Yine, ikinci bir toplantı düzenlendiğine dair olan belgemiz 1906 tarihlidir. Belgeden kısa bir alıntı yapıyoruz.

“Bitlis, Erzurum, Harput, Mardin Amerika misyonerleri reislerinin bazı müzakeratta bulunmak üzere kariben Van’da içtima edecekleri arz ve ihbar kılınmış...”⁸.

Misyonerler çok yönlü olarak sürdürdükleri faaliyetlerinde, bu çeşit toplantılar yanında, etkilemek istedikleri ya da korumaları altına aldıkları topluluklara destek olarak, telkinlerde ve yardımlarda bulunarak, silah vererek ve okul, yetimhane gibi kurumları kullanarak da etki olmuşlardır.

1906 tarihli bir belgede, Sivas Vilâyetinde ve civarında bulunan bazı Amerikalı misyonerlerin aslında Amerikalı misyonerler olmadığı, o kıyafete girmiş kötü niyetli Ermeniler’in oldukları ve bunların misyoner bile olsalar bu kıyafetle böyle şehir civarında dolaşmalarının halk için kötü örnek ve olumsuz bir hareket olacağı belirtilmektedir⁹. Bu çeşit etkilemeler yalnızca telkin ya da görünüş seviyesinde kalmamış, maddi yardımlar da yapılmış, bunun yanında silah da sağlanmıştı. Konu ile ilgili 1893 tarihli bir belgeden kısa bir alıntı yapalım.

“Protestan misyonerlerinin esliha ve evrak-ı muzırta tevziyle ahaliyi ihtilâle tahrik hususunda vukua gelen mefsedetlerine karşı...”¹⁰ 1987 tarihli bir belgeden daha alıntı yaparak değerlendirmemize geçelim.

“Bebek’te bulunan Robert Kolej nam mektebin müdiri ile mualliminin Rumeli Hisarı ile civarında meskun bulunan Ermeniler’in hicretlerini teshil ile beraber bunlara muavenet-i nakdiyede bulunmakta oldukları mesmu-âli buyrulduğundan...”¹¹.

⁷ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 149

⁸ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 161

⁹ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 147

¹⁰ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 146

¹¹ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 145

Alıntılardan da anlaşılacağı gibi özellikle de başta misyonerler olmak üzere Amerikalılar tarafından Ermeniler'e hem para hem de silah yardımı yapılmıştır. Üstelik bir ihtilal teşviki yapmakla kalmamışlar, müslüman halk ile Ermeniler arasında bir Ermeni katliamına sebep olabilecek durumdan endişe duyduklarını Amerika Senatosu'nda beyan etmişlerdir ¹².

Misyonerlerin en güçlü etkileme organı ise okullardı. Okullar ve onların yanında yetimhane, hastane gibi bir çok kurum, dinlerini yaymak, siyasi açıdan da toplulukları etki altına almak için en güzel vasıtaydı. Bu kurumlardaki ısrarlı çalışmalarına bir örnek te 1901 tarihli bir belgede görülmektedir.

“Haçın kazasında Amerika misyonerleri tarafından mukaddema inşa edilmiş olan eytamhanenin gittikçe kesb-i vüs'at etmekte ve Ermeni çocuklarının cebren denilecek surette eytamhaneye ithâl edilmekte olduğu ve Protestan mezhebinin olhavalide tevsîine misyonerler tarafından malen ve bedenen çalışmakta bulunduğu ve bu maksad için Kozan'da dahi bir eytamhane ile sanayi mektebi namı altında bir mahal küşad edildiği maruzât-ı vakiden malum-ı âli buyrulmuş olup...” ¹³. Verdiğimiz bütün belge örneklerinde de görüleceği gibi Protestan misyonerler dine mümin kazandırmak için özellikle de Ermeniler üzerinde çabalarını yoğunlaştırarak faaliyetlerini sürdürmüşler, bu yolda maddi yardımlar yanında başta okullar olmak üzere çeşitli kurumları da gayeleri doğrultusunda kullanmışlardır. İşte ticaret ve tüccarlar yoluyla başlayıp, misyonerler kanalıyla süren Ermeni Protestanları himaye konusu daha sonra Amerika Devleti'nin Osmanlı toprakları için belirlediği siyasetin basamaklarından biri olmuştur. Amerika, Ermenileri, onların istekleri için çaba harcıyormuş gibi bir görünümle yönlendirmiş ama kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak amacını gütmüştür. Çünkü Amerika için önemli olan Ermeni milleti değil onların kendilerine sağlayacağı imkânlardı. Bunu doğrulayan görüşü ise yine Amerikalı bir Konsolos, Amerika'nın Sivas Konsolusu Mr. Jewet, sözkonusu etmiştir.

“...Ermeniler karakersiz ve yurt sevgisinden yoksun bir topluluktur. Sıradan bir Ermeni göze girmek ve para kazanmak ve hatta intikam almak için casus, muhbir ve çok zaman da sahte muhbir olmaktadır.” ¹⁴

¹² Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 157

¹³ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 150

¹⁴ Bilal Şimşir, Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilâyeti, Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985) Cumhuriyet Üniversitesi yay. No: 17, 1986 Sivas, s.

“Ermeniler aleyhindeki dellileri, genellikle Türkler değil, Ermeni casuslar, paralı Ermeni muhbirler veya *tutukluların Ermeni arkadaşları* toplamaktadır.”¹⁵

Amerikalılar’ın Ermeniler hakkında bu kadar olumsuz düşünmelerine rağmen onları korumak ya da yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmaları nasıl açıklanabilir? Bu ancak Türkiye’nin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin kullanılabilmesi için bir hak sağlamak, söz sahibi olmak amacı ile Ermeniler’in aracı olarak kullanılması düşüncesi ile açıklanabilir ki, bunun için Ermeniler’in bağımsız bir varlık olarak kendini göstermesi, Türk toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmaları yolunda Amerikalılar uğraş vermişlerdir. Bunda hem siyasi hem de ekonomik nedenler söz konusudur. Amerikalılar’ın istedikleri şey Ermeniler’in varlığının ortaya konması ya da güçlenmesi değildi. Önemli olan Ortadoğu’da yerleşebilmek ve kendilerine sadık bir devlet yaratmak, Rusya açısından da onların Akdeniz’e inişini engelleyebilecek bir tampon devlet oluşturmaktı. Bu siyasi sömürgeciliğin hedefi ise biraz önce sözünü ettiğimiz yeraltı ve yerüstü kaynaklarıydı. Osmanlı toprakları üzerindeki zengin kaynaklar hakkında sık sık Konsolosluklar tarafından raporlar düzenlendiği bilinmektedir. Bu raporlarda biri de Amerika’nın Sivas Konsolosu Mr. Jewet tarafından verilen 4 Kasım 1887 tarihli rapordur. Bir kısmını aktarıyoruz.

“Anadolu’nun maden kaynakları zengin ama pek az geliştirilmiştir. Bir başka hükümetin elinde olsaydı, bu maden kaynakları yüzyılın en büyük verimini ve servetini sağlardı. Ama bugünkü koşullarda bunlar hemen hemen hiç değer taşımıyor.”¹⁶ Kaynakların zenginliği, bir başka devletin ancak bunu değerlendirebileceği açıkca belirtilmiştir. İşte bu ekonomik çıkar, Amerikalılar’ı Ermeniler’in koruyucusu durumuna getirmiş, bu yoldaki çabalar ve politik oyunlar büyük bir sorun yaratılmasında önemli bir etken olmuştur.

Amerikalılar’ın Ermeniler için verdiği uğraş birkaç yönde gelişmiştir.

— Osmanlı toprakları üzerindeki Ermenileri himayesi altına alıp etkilemiştir.

— Amerika’da Ermeniler’i ezilmiş, zavallı bir toplum olarak tanıtarak hem duygusal yönde hem de maddi kaynak açısından onlara taraftar toplamıştır.

¹⁵ Bilal Şimşir, a.g.e., s. 102

¹⁶ Bilal Şimşir, Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, a.g.e., s. 111

— Propaganda aracıyla ile hem tüm Ermeniler arasında yerini almış hem de bu düşüncelerini her Devlete anlatabilme olanağını bulmuştur.

— Misyoner cemiyetleri sayesinde her Ermeni ile ilişki kurabilmiş her Ermeniye etkisi altına alabilmiştir.

— Konsolosluklar kurarak kendi vatandaşlarına yardımcı olmak yanında, hem Ermeniler arasındaki hem de kendisi ile Ermeniler arasındaki bağı sürdürmüş, daima canlı ve taze tutmuştur.

Amerikan vatandaşları için okullar açmak yanında, Ermeniler'in de devam edebilecekleri okullar açmış ve onları bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Okul konusundaki çabalar iki kolda gelişme göstermiştir.

1 - Amerika Devleti'nin açtıkları okullardaki faaliyetler

2 - Amerikalı misyonerlerin açtıkları okullardaki faaliyetler

AMERİKAN MİSYONER OKULLARI:

Amerikan Okulları hakkında ayrıntılı bilgiyi daha sonraya bırakarak Amerikan Misyoner Okulları üzerinde biraz durmak istiyoruz. Amerikalı misyonerlerin Ermeniler'i Protestanlığa kazandırma amacı ile gerçekleştirdikleri faaliyetlerden biri de Okul açmaktır. Bu sayede eğitim yoluyla okullarda okuyan Ermeni çocuklarını, hem çocuklara verilen eğitim sayesinde hem de çocuklar aracılığı ile onların aileleriyle temas kurup yardımcı olarak Ermeni ailelerini etkileri altına almak düşüncesindeydiler. Bunu özellikle de Ermeniler'in nüfus bakımından yoğun olduğu yerlerde okul açarak gerçekleştirmeye çalışmaları beklenen etkiyi göstermiştir. Burada önemli olan şey bu misyoner okullarında Ermenilere verilen ideolojinin ne olduğudur. Bu ideolojinin ne olduğunu yine bir Amerikalı'nın ağzından aktaralım. Amerikalı Prof. Earle "American Missions in the Near East" adlı eserinde şunları söylemektedir:

"Amerikan misyoner okullarında Ermeniler dillerini ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler. Batı'nın siyasal toplumsal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar. Buldukları duruma karşı daha etkin bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü müslüman komşularına karşı keskin bir üstünlük duygusu beslemeyi elde ettiler."¹⁷

Ermeniler için ilk misyoner okulu 1834 te İstanbul'da Beyoğlu'nda açılmıştır. Çalışmalarını daha da hızlandıran misyonerler 1852 de sonradan çok önemli bir merkez durumunu alan Harput Misyoner İstasyonu'nu

¹⁷ Milliyet Gazetesi, Politika Kazası Köşesi, 29 Eylül 1984 Köşe yazarı: Örsan Öymen

açmışlardır¹⁸. Bundan “7., yıl sonra da Harput’ta Amerikan Misyoner Koleji diğer adıyla “Fırat Koleji” faaliyete geçmiştir. Ermeniler’in “Yeprad Koleji” dedikleri okulun amacı önceleri Ermeni-Protestan din adamları yetiştirmektir. 1880 lerden sonra lâik eğitime önem verilerek geliştirilmeye ve genişletilmeye başlanmıştı. Buradan mezun olan birçok Ermeni gencin öğretimine devam etmek üzere Amerikaya gönderildiği, çoğunlukla da Amerikan vatandaşlığına getikleri bir gerçektir¹⁹.

AMERİKÂN OKULLARI:

Amerikalılar, özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin yayınlanmasıyla okulların faaliyetlerine devam edebilmeleri için ruhsat almaları yükümlülüğünden sonra istedikleri rahat ortamı bulamamışlardı. Önceleri ruhsatsız ve izinsiz olarak rahatça açtıkları ve faaliyetlerini sürdürdükleri okullara nizamnamenin yayınlanmasından sonra ruhsat alma zorunluluğu ortaya çıkınca huzursuzluklarını hem ülkelerinde dile getirmişler, hem de resmi kanallar aracılığı ile Osmanlı hükümeti’ne duyurarak bu konuda ayrıcalık istemişlerdir. Konu ile ilgili 1903 tarihli Washington’dan İstanbul’daki Amerika Sefiri Leşman’a (okunduğu gibi yazılmış) gönderilen bir telgraf örneği olan belgede²⁰. Okul konusunda Amerikalılar’ın müşkülâta düştükleri, oysa bu müesseselerin Osmanlı Padişahı’na sadık bir şekilde faaliyetlerini sürdürdükleri, çalışanlar arasında da bir fesada yolaçacak kimsenin bulunmadığı belirtilmiş, Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin devamı için Amerika Başkanı tarafından gönderilen ve çekilen müşkülâtın kalkacağına inandığı belirtilen bir beyannameden de söz edilmiştir. Bu beyannamede yer alan Amerika Devleti’ne diğer devletlere tanınmış olan imtiyazların tanınmasını isteyen dileğe gelince, önce belgeden kısa bir alıntı yapalım.

“... Reis’in (Amerika Başkanı) * 1901 senesinde Fransa’ya ve olvakiten beri Rusya, Almanya ve İtalya’ya bahş buyrulan aynı teminat ve müsaadatin Amerika tebaasına ve Amerikalılar’ın müessesatına da teşmil buyrulmasını arzu ve intizar eylediği...”²¹

Belgenin devamında Beyrut’ta bulunan Fransa mektebine tanınan müsaadenin Beyrut’ta bulunan Protestan Tıp Okuluna da tanınması

¹⁸ Bilâl Şimşir, Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, a.g.e., s. 94

¹⁹ Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1984. a.g. yazı,

²⁰ Erol Kırşehirlioğlu, Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, a.g.e., s. 154

* Beyannameyi gönderen başkan 1901-1909 yılları arasında görev yapan THEODORE ROOSEVELT olmalıdır.

²¹ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 154.

gerektiği, tanınmaması için bir sebep bulunmadığı, çünkü iki okul arasında bir fark olmadığı, Protestan Okulu'nun da tıpkı Fransa okulu gibi müessesatı-millîye'den sayılması gerektiği (sebep olarak Protestan Tıp Okulu'nun New York hükümetinin resmî mezuniyet belgesine haiz olduğu gösterilmiş) dolayısıyla da diğer devletlere tanınan hakların Amerika Devleti için de geçerli olmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu telgrafa cevap olarak Osmanlı Hükümeti, Amerikan müesseselerinin sayılarının çok olduğunu her gün huzursuzluk çıkardıklarını, bu müracattan önce konunun Hariciye Nazırı ile zaten konuşulduğunu, Misyonerlerin yanısıra bu kurumları tarafından birçok vasıtayla fesad çıkarılmaya çalışıldığını bildirmiştir²².

Daha sonra 1903 tarihli bir başka belgede ise, adeta bu fesad çıkarma faaliyetlerine örnek verilmiş, Amerika müesseselerinin diğer devlet müesseselerine tanınan haklardan yararlanabilmesi için bütün Amerikan kurumlarını gösteren bir defterin gönderilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu belgeden kısa bir alıntı yapıyoruz.

“... geçenlerde bir Ermeni tarafından bile Kastamonî'de islâm mahallesi arasında bilahare kilise ve mektep haline ifrağ olunmak üzere bir mesken-i hususi tedariki yolunda ne veçhile teşebüsatta bulunduğu...”²³

“... Memalik-i şahanedeki Amerika müessesatını mübeyyin defter henüz arz-ı hakipay-ı âlî kılınmamış olduğundan...”²⁴

1903 tarihli bir başka belgede ise yine bu defterler sözkonusu edilmiş ve Amerikalılarca izin istenen kazı-araştırma faaliyetine dikkat çekilmiştir. Bu belgenin bir kısmını aktaralım.

“...memalik-i şahanedeki Amerika müessesatı için iktizay-ı hal emr-i ferman buyrulmak üzere ana dair defterin bir an evvel arz ve takdimi lüzumunun ve hafriyat işine gelince bu babda malumat olmayıp sefaretce hafriyat icrası istenilen mahal Musul Vilayeti dahilinde Koyuncuk nam tepe ise tetkikat ve tebligât-ı mesbuka ile mütebeyyin olduğu veçhile orası mahalli-i mübarekeden olarak bittabî makrun-ı müsaade-i seniyye-i mülükâne olamayacağından evvelce sefarete cevap verildiği gibi...”²⁵

²² Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 155, 158

²³ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 158

²⁴ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 158

²⁵ Erol Kırşehirlioğlu, a.g.e., s. 158-159

Belgenin ekinden de kısa bir alıntı yapıp yorumumuza geçelim.

“Amerika mekteplerinin miktar ve müfredatı hakkında bir defterin istihali, varsa keyfiyetin Hariciye Nezaret-i Celilesine ve aranılan talimat müsveddesinin...”²⁶

Osmanlı İmparatorluğu okul açılması konusunda dikkat ettiği bir çok hususun yanında özellikle de İslâm mahallelerde ya da vakıf arazilerinde yabancı okul açılmamasına özen göstermiştir. Kastamonu’da bir Ermeninin İslâm mahallesinde kilise ve okul olarak düzenlemek üzere bir mesken temin etmesini bu sebeple dikkate almış ve gelişmeler konusunda bilgi sahibi olmayı düşünmüştür. Sayılarının çokluğu ve huzursuzluğa yolaçtıkları gerekçesiyle her devletten istediği ve bütün kurumları özellikle de okulları içeren defterleri Amerikalılardan da istemiş, Amerika Başkanı’nın diğer devletlere tanınan hak ve ayrıcalıklardan yararlanma isteği üzerine bu defterler gelmedikçe konunun gündeme gelemeyeceğini bildirmiştir. Amerikalıların izin istekleri yalnızca Okul açma konusunda olmamıştır. Kurum açma (Konsolosluk, Hastane gibi) izni yanında kazı yapma gibi özel izinlerin de sözkonusu edildiği olmuştur. Bunu biraz önce verdiğimiz örnekte de açıkça görüyoruz. Yine bu “hafriyat” işine kazı yapılacak yerin din açısından kutsal sayılması sebebiyle izin verilemeyeceği belirtilmiştir. Bu durumun bildirildiği belgede Amerika Müesseselerini gösteren defterin gelip gelmediği konusuna yine dikkat çekilmiştir.

Nihayet beklenen defter gelmiş Amerikalılar “400” müessese için Osmanlı Hükümeti’nden ruhsat istemişlerdir. Bu defter ve ruhsat istenen “400” müessese hakkındaki belgeden bazı alıntılar yaparak yorumumuza geçelim.

“... kıraat ve mütalaa olunun tezâkirde sefâret-i mezkûrenin birkaç sene evvel Amerika müessesatını mübeyyin vermiş olduğu cetvelde münderic dörtyüzü mütecaviz müessesenin tasdiki taleb ve iltimas ile teşebbüsât-ı mısırane devam ettiği halde müessesat-ı müzkûre meyanında yerli tebaaya ait müesseseler bulunmasına binaen mezkur cedvelin suret-i umumiyede tasdiki cihetine gidilemeyeceği beyanıyla nezaretce sefire vaki olan tebligat-ı muknia üzerine müessesat-ı mevcudeden herbirini yegân yegân tedkik ederek senedat-ı tasarrufiyesi muntazam olmayanları veya yerli efrad ile müştereken tasarruf olunanları ve yerli tebaaya ait olanları bizzat reddedeceğini ve ancak bi’l-cümle evrak-ı tasarrufiyesi yolda olmak

²⁶ Erol Kırşehirlioğlu, Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri, a.g.e., s. 159

üzere talep edeceği müessesatın kendisine tebliğ olunan irade-i seniyye-i cenab-ı mülükâne hükm-i celiline tevfikân Hükümet-i Seniyyece muamele-i tasdikeyesinin icrasını intizar ve müessesat-ı mezkûre hakkında bermantuk-ı emr-i ferman-ı hümayun-ı cenab-ı mülükâne diğerlerinden farklı muamele edilemeyeceği devlet-i metbuasınca da ümid edildiğini beyan etmiş ve müddet-i medideden beri devam etmekte olan ihtilâf-ı vakıa hüsn-ı surette tesviyesi hususuna irae-i teshilata temayül göstermiş olub ahiren sefir-i mumaileyhin Nezarete tevdi eylediği muhtırada münderic “on” kadar müesseseye müteallik muamelenin icrasını iltimas etmiş ve mezkûr muhtırayı tevdi eylediği sırada sebk eden beyanatı vechile lâlettayin birçok müessesatın kabul ve tasdikine çalışmayıp beynel-devleteyn münasebat-ı hasenenin halelden vikaye maksad-ı mültezimesiyle bu on maddeye hasr-ı matlub eylemiş...”²⁷.

Belgeden de anlaşılacağı gibi 400’ü aşkın Amerikan müessesesine ruhsat almak için elçilik tarafından Maarif Nezareti’ne başvurulmuştur. Gönderilen cetvele yerel bazı müesseselerin de dahil olabileceği belirtilerek onaylanamayacağını elçiliğe bildirilmesi üzerinde elçilik belirttikleri “10” Amerikan okuluna ruhsat istediklerini bildirmiştir. Ayrıca bu on tesis dışında ruhsat istemiyor yalnızca onları meşrulaştırmak için ısrar ediyor. Amerikalılar’ın bu 400 müessese üzerinde fazla ısrar etmeyip sadece 10 tanesi için ruhsat istemeleri Amerika ve Türkiye arasındaki iyi ilişkilerin bozulmaması açısından bir jest olarak kabul edilmiş görülmektedir. Önce hangi okullar için (belirtilen 10 tanesi) ruhsat istendiğini 1907 tarihli bir belgeden görelim. Yorumumuza daha sonra devam edelim.

“... 1 - Kayseriye ve Talas’da kâin zükûr ve inas mektepleri ve sıbyana mahsus bahçe mektebi ve hastahane ve misyoner ikametine mahsus haneler ve eczahane,

2 - Tarsus’da kâin kolej,

3 - Selânik’te kâin mabed ve misyoner ikametine mahsus hane ve müştemilâtı,

4 - Van’da kâin zükûr ve inas mektepleri ve eytamhane ve hastahane ve eczahane ve mabed ve misyoner ikametine mahsus haneler ve müştemilâtı,

5 - Selânik’te kâin sanayii ve ticaret mektebi,

6 - İzmir’de kâin zükûra mahsus mekteb ile inas mektebi,

²⁷ Başbakanlık Arşivi, İrade Hususi, No: 101, s. 1

7 - Adana'da kâin misyoner ikametine mahsus hane ve inas mektebi,
 8 - Sivas'ta kâin zükûr mektebi ve inas mektebi ve mabed ve misyoner ikametine mahsus haneler,

9 - Maraş'ta kâin inas koleji ve teoloji semineri yani ulum-ı diniyye tahsili için mekteb ve misyoner ikametine mahsus haneler,

10 - Beyrut'ta kâin kolej ile müştemilâtı"²⁸.

Onaylanması istenen okullara dikkat edersek aslında 400 gibi bir sayıdan hiç itirazsız 10'a iniş görünüşte Osmanlı Hükümeti'ne boyun eğiş hatta en önemsiz konularda bile büyük karşı çıkışlar gösterilen bir dönemde ve özellikle bu gibi kurumlarda böylesine bir hareket, bir jest adeta karara bir saygıdır. Ne yazık ki bu kadar iyimser olamıyoruz. Bu dönüş ince politik bir hesaptır.

Sanki büyük bir fedakârlık yapılmış 400 gibi bir sayı 10'a indirilmiştir. Aslında sayı bakımından 10 değil, yerleşim merkezi bakımından 10 ayrı kurumdan sözediliyor. Ama 10 maddede belirtilen kurumların yerine, niteliklerine ve faaliyetlerine çok yönlü hizmetler veren ayrıca bir değil birkaç kurumdan oluşan birimler olduğuna göz atıldığında zaten politik açıdan asıl amaç için her bakımdan uygun olan kurumların bunlar olduğu, Amerikan çıkarlarını sağlamak için yeterli desteği sağlayacak önemli istasyonlar durumunda buldukları, diğerleri olmasa da bunların istenen hizmeti verebilecek kurumlar oldukları açıktır.

Hem 400 okulun vereceği hizmeti sağlayacaklar hem de Osmanlı Hükümeti'ne karşı bu hoş görülme hareketle çok iyi bir puan da kazanmış olacaktırlar. Okuluyla, hastanesiyle, eczanesiyle, misyoner ikametiyle, mabedleriyle tam kadro tam teşkilât bir çok birimden meydana gelmişlerdir. Amerikalıların öğrenciyi eğitmek yanında onlarla birlikte ailelerini de etkilemek amacı varken maddi yardımlar yanında sağlık hizmetleri de sağlanması sempatican kazanmak için en güzel yol değil midir? Bu amaçlar bu 10 merkez sayesinde rahatlıkla gerçekleştirilebilecektir. Burada önemli olan Amerikalılar'ın sayıyı indirmekle faaliyetlerinden ve etkinliklerinden hiç bir şey kaybetmemiş olmalarının anlaşılmasıdır. Kısacası Amerikalılar faaliyetlerini meşrulaştırmak yoluna gitmişlerdir. Bunun için de ruhsat alma işlemine giriştiler. Sayısı bu kadar çok olan Amerikan Okullarından birkaçı hakkında bilgi verip faaliyetlerine değinmek bu konunun önemini daha da vurgulayacaktır.

²⁸ Başbakanlık Arşivi, İrade Hususi, No: 101 (ek)

HARPUT AMERİKAN KOLEJİ:

Harput Koleji (Amerikalılar'ın FIRAT Koleji, Ermeniler'in YEPRAD Koleji dedikleri okul) 1859 da açılmıştır. İlk amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek olan kolej 1880 yılında genişletilerek lâik öğretime ağırlık vermiştir. Bu okul hakkındaki en sağlıklı bilgiyi Harput Konsolosluğu'nun okul hakkındaki raporlarından öğreniyoruz. Yeri gelmişken çok önemli bir konu olan Konsolosluklar üzerinde durmak istiyoruz. Hemen hemen bütün Yabancı devletler okul açtıkları ya da yoğun bir şekilde yerleştikleri veya nüfuzlarını artırmayı istedikleri yerlerde kendilerine destek olması bakımından birer konsolosluk açmışlardır. Konsoloslar resmi görevleri yanında okullara da yardımcı olmuşlar, onların siyasi faaliyetlerine de destek sağlamışlar hatta okullar, faaliyetleri, yöre halkı ve coğrafi durumu hakkında raporlar yazmışlardır. Genellikle bu desteği alan okullar hakkındaki bilgiler de Konsolosluk raporlarından öğrenilmektedir. Harput Konsolosluğu yeri ve etkinlikleri açısından önemlidir. Konsoloslukta çalışanların sayısı ve milliyeti konsolosluğun amacı ya da özelliği açısından yeterli bilgi sayılmalıdır. 13 Mart 1901 tarihli bir raporda Konsoloslukta toplam 300 Amerikan vatandaşının ve 16 Ermeninin çalıştığının belirtilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Bu arada Konsoloslukta görev almak isteyen bir Türk'ten kefil istendiği ve kefil olarak ta bir Ermeninin yeterli olacağını belirtildiği belge de çok önemlidir. Bunlar Konsoloslukların faaliyetleri açısından bilgi veren kaynaklardır²⁹.

Harput Koleji'nin Diploma törenini de düzenleyen Amerikan Konsolosluğu (Konsolos Thomas H. Norton) törende yapılan konuşmada hem yörenin problemleri üzerinde durmuş, hem de eğitim açısından bir değerlendirmesini yaparak Harput Koleji hakkında bilgi vermiştir. Konuşmada Harput Koleji'nde 1000'in üzerinde öğrenci bulunduğu, oldukça büyük boyutlarda yeni binalar yapılacağı, kolejde öğrencilere Amerikan ticaret yaşantısının, konfor ve servetinin tanıtılmış olduğu belirtilmektedir³⁰. Amerikalılar yalnız Harput'ta değil bir çok yerleşim merkezinde Konsolosluk açmışlardır. En önemli olanlar İzmir, Erzurum ve Harput Konsolosluklarıdır. (Bulabildiğimiz belgeler ışığında).

ROBERT KOLEJİ:

1863 te açılan bu kolej modern eğitimi ve Yabancı Dil öğrenimi açısından yalnız kendi ülkesinin vatandaşlarına değil Osmanlı devletine de

²⁹ American National Archives, Despatches from U.S. Consuls in Harput (1895-1906) Microcopy. T. 579, Roll 1, No: 44, 13 Mart 1901 tarihli rapor

³⁰ American National Archives, Despatches..., No: 61, 1 Temmuz 1901 tarihli rapor

yararlı olmuştur. Kolej Dr. Cyrus Hamlin ve Christopher Rhinelander Robert'in girişimleriyle ve maddi manevi destekleriyle açılmıştır.

1863-64 ders yılında (yıl sonunda) kolejde 20 öğrenci vardı. Aynı yıl Dr. Hamlin tarafından saat 6.30 dan 22.00 ye kadar sürecek dil kursları düzenlenmişti. Robert Kolej'i binasının inşaatı için izin istenmesine ait bir belgeden bazı alıntılar yapalım.

"... arsay-ı mezkûre bedel-i malume ile Amerika tebaasından mumaileyh Hamlin'e mekteb inşa olunmak üzere terk ve keyfiyet edilmiş olduğundan mezkûr arsa bazı emsaline tatbikan senevi üçyüz kuruş bedel ile mukataaya rabt kılınarak mumaileyh yedinde evkaf-ı hümayun canibinden ilmuhaber verilmiş ve ledel-keşf mekteb-i mezkurun üç katı nim kâgir olarak tulen ve arzen 42 şer ziraa murabbatül şekil ve kadden dahi yirmi arşun olmak üzere bina ve inşa olunduğu ebniye dairesinden bamüzekkere beyan ve imba ve olbabda tersim kılınan harita dahi takdim ve ibra olunmuş olmağla bu cihetle ruhsatı havi divan-ı hümayunumda işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdar ve ita olundu..."³¹.

Belgede binanın özelliği, boyutları, arsanın bedeli ve plânının onaylandığı belirtilmiş, ruhsat verildiği açıklanmıştır. Böylece Rumeli tepelerinde Robert Kolej Kompleksinden "Hamlin Holl" adlı binan ilk taşı Amerikalı bakan Hon. E. Joy Morris tarafından 5 Temmuz 1865 te konmuş oluyordu. Binanın biriket ve demirleri İngiltere ve Avrupa'dan (Fransa, Belçika gibi devletlerden) ithal edildi. Bu malzemeler gümrüksüz ve işlemsiz olarak getirilmiştir³².

Hamlin çalışmaları Rumeli Hisarı'ndan izliyordu. Bina yangına dayanıklı bir tarzda inşa edildi. Bu ilk akademik bina 60.000 dolara mal oldu. Bir bodrum katından başka 4 katlıydı. Merkezde tıpkı Türk hanlarına benzer bir avlu bulunuyordu. Sınıflar, bürolar, laboratuvarlar, kütüpane ve müze yanında müdür ve ailesi için de kalacak yerler vardı³³.

1891 de Dr. Hamlin'in oğlu Dwight Foster Hamlin tarafından Bebek Robert Kolej kampüsüne ikinci bir bina yaptırıldı. 35.000 dolara mal olan bina "Science Holl" adını aldı³⁴.

³¹ Başbakanlık Arşivi, Yıldız tasnifi, No: 1, s. 1

³² Cyrus Hamlin, My Life and Times, Boston 1893, s. 451

³³ The Story of Robert College Old and New (1863-1982), Compiled by May N. Fincancı, İstanbul 1983, s. 10

³⁴ The Story of Robert College Old and New, a.g.e., s. 26

Yine 1891 de kolej müdürlerinden John Stewart Kennedy, Robert Kolej Kampüsünde 15 odalı profesörlerin ikamet için düşünülen “Kennedy Lodge” adlı binayı yaptırdı. 1910 da 1.500.000 dolara çıkan mühendislik bölümü binaları “Gates Holl” ve “Anderson Holl” yapıldı.

1912 lerde artık Robert Kolej adını “Robert Akademisi” şeklinde değiştirmişti. 4 senelik lise öğrenimi Türk okullarında olduğu gibi 3 seneye indirilmişti. Kolej düzeninde bazı değişiklikler yapılmış, birbirine bağlı üç eğitim bölümü oluşturulmuştu.

1 - Mühendislik Okulu

2 - İş İdaresi Okulu

3 - Fen ve Yabancı Dil Okulu

1971 de Boğaziçi Üniversitesi'ne geçen Robert Kolej Kampüsü Türk Hükümeti'nce devr alınmıştır.

Robert Kolej'in bünyesinde açılan (1871) “Home School” Dr. Hamlin'in gayretleriyle çalışmalarına önce Gedikpaşa'da kiralanmış bir evde başlamıştır. Kızlar için açılan bu okulun ilk yılında yaşları 6 olan 3 öğrencisi vardı. İlk akademik bina 1875 te bitirilmiştir. Okulun 1873 teki öğrenci sayısı 40 idi. Akademik binaya geçinceye kadar kullanılan site yakınındaki kiralık binada, zemin katında mutfaklar, yemek odaları, birinci katta bürolar, kütüpane ve sınıflar ile çalışma salonları ve diğer katlarda da yatak odaları bulunuyordu³⁵. Bu Amerikan kızlar okulunun müdürü Mary Mills Patrick'di³⁶. Kolejin ilk yıllarında müslümanlara yasak olmasına rağmen her nasılsa birkaç müslüman kız öğrenci bulunmaktaydı. “Home School”dan ilk diploma alan müslüman kız Gülistan İsmet idi. Annesi Sultan Abdülaziz'in sarayında gözde babası ise subaydı. 1884 doğumlu Halide Edip Adıvar ise Amerikan Koleji'nden lisans derecesi alan ilk müslümandı. Kolej zamanla bağımsız bir karakter kazandı³⁷.

MERZİFON AMERİKAN KOLEJİ:

1863 te açılan bu okul başlangıçta bir “teoloji semineri” görünümündeydi. 1881 de bir High School görünümüne girmişti. 1886 da ise kolej düzeyine ulaşmıştı³⁸. Merzifon Koleji ile ilgili 2 ayrı rapor okul ve faaliyetlerine açıklık getirecek belgelerdir. Önce 15 Eylül 1887 tarih ve 20

³⁵ The Story of Robert College... a.g.e., s. 40

³⁶ The Story of Robert College... a.g.e., s. 41

³⁷ The Story of Robert College... a.g.e., s. 46

³⁸ Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1984, s. 9

sayılı konsolosluk raporuna değinelim. Washington dışişleri Bakanlığı sekreterliğine James D. Parter'e gönderilen raporda Küçük Asya'daki Amerikan Kolejleri hakkında bilgi verildiği belirtilmiştir³⁹.

Rapor Sivas Konsolosu H.M. Jewett tarafından yazılmıştır. Jewett raporunda Türkiye'nin önde gelen eğitim kurumlarının Amerikan okulları olduğunu, bunların Amerikan Hükümeti ve derneklerince desteklenerek açıldıklarını, Türk Hükümeti'nin desteklediği taşra okullarının ise çok basit bir düzeyde ve yetersiz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Amerika hakkındaki kültür alanında zayıf olan bilgileri geliştirmek için Amerikan bilirkişilerinin (exper) bilgileri altında ilk ve orta dereceli okullarla, kolejlerin küçük Asya'nın her tarafında açılması gerektiğini, bu okulların büyük gelişme göstereceklerini, yalnız çocuklar üzerinde değil aileleri üzerinde de anaokulları olarak etkili olacaklarını, böylece de onların bilgilerinin ve hayat standartlarının yükseleceğini belirtmektedir.

Aynı rapora devam ediyoruz: "Amerikan halkı American Board of Commisioners for Foreign Mission derneğine Türkiye'de eğitim öğretim amacı için harcamak üzere 200.000 dolar vermişti. Yıllardan beri bu komisyonun çalışmaları ve (bu dernekle ilgili ayrıntılı bilgiyi daha sonra vereceğiz) onun misyonerlerinin faaliyetleri büyük gelişmeler göstermişti. Son olarak ta eğitim okullarına önem verilmeye başlanmıştır. Bu branş şimdiye kadar misyonerlik faaliyetlerinde büyük gelişmeler kaydetmiştir. Aynı zamanda lise düzeyindeki okulların Küçük Asya'da kurulması da Amerikan parasıyla geniş ölçüde desteklenmeye başlamıştır. İşte bu komisyon aracılığı ile Amerika Birleşik devletleri halkı Türkiye'deki eğitim çalışmalarına büyük bir para yardımı ve sempati ile destek sağlamaktadır."⁴⁰

Küçük Asya'da 3 tane Amerikan Koleji bulunmaktadır. Antep'te "Antep Koleji", Harput'ta "Fırat Koleji" ve Merzifon'da "Anadolu Koleji".⁴¹

Bugün Fırat Üniversitesimize, Anadolu liselerimize ad olan bu okul isimleri de bizce dikkat çekicidir.

Rapora devam ediyoruz:

³⁹ American National Archives, Despatches from U.S. Consults in Sivas (1886-1966), Microcopy No: T-681, Roll 1, 15 Eylül 1887 tarihli rapor.

⁴⁰ Aynı rapor

⁴¹ Aynı rapor

“... Merzifon Koleji A.B.D. ile Türk Hükümeti arasında yapılan görüşmeler sonunda 1863 te kurulmuştur. Başlangıçta American Board komisyonu misyonerlerinden Marsovan tarafından kurulan kurum teoloji semineri diye adlandırılmış fakat halk için hem dinî hem de sosyal hizmetleri yerine getiren bir yer olmuştur. Kolej içinde büyük etkinlik gösteren Marsovan hükümetle olan ilişkileri de yöneten bir kişidir. Ayrıca okulda “mental disiplin” kısmının kurulmasında da görev almıştır. Bu kısım 1881 den itibaren yüksek okul düzeyine getirilmiştir. 1886 Eylül’ünden beri okul büyük bir gelişme göstermiştir. Bu kolej herhangi bir millet için kurulmuş olmayıp herkese açıktır. Fakat asıl kaynağını Ermeniler ve Rumlar arasında bulmaktadır. Kolej in yasa ve yönetimi onun din anlayışından ve koyduğu yararlı kurallardan oluşmaktadır.”⁴²

Kolej hakkındaki bu genel bilgiler verildikten sonra sayısal bazı verilere geçilmektedir. Raporda belirtildiğine göre 1886 yılı sonunda kolejde “135” öğrenci bulunmaktadır ve bunun 108’i Ermeni 27’si Rum’dur. Çevrede “Marsovan Okulu” diye bilinen okulun öğrencileri şu şehirlerden gelmektedir:

“Samsun	37
Sivas	30
Trabzon	20
Kastamonu	6
Ankara	36
Konya	1
İstanbul	3
İznik (Nikomedya)	1
İzmir	1
	<hr/>
	135” ⁴³

“... Bina hem kolej hem de din eğitimi yani teoloji semineri için kullanılmaktadır. Bütün yapım ve donatım masrafı olarak 20.000 dolar harcanmıştır. Bunun 4.400 doları Milli araştırmalar, Coğrafya kimya ve benzeri araştırma kurumlarınca karşılanmıştır. Kolejde temel olarak İngilizce, Ermenice, Rumca yanında bazan da Fransızca, Türkçe okuma-

⁴² Aynı rapor

⁴³ Aynı rapor

yazma öğretilmektedir⁴⁴. Raporun bundan sonraki kısmında öğrenci harçlarına değinilmektedir. Yıllık ilk kısım için 2.5 lira yatıp-kalkma için 6.5 lira Fransızca için ekstradan 1 lira toplam 8.5 *Türk Lirası -41-dolar ücret* alınmaktadır. Burada dikkatimizi çeken iki nokta oldu. Birinci nokta alınan ücretin oldukça düşük olmasıdır. (8.5 *Türk Lirası* gibi) ikinci nokta ise 8.5 *Türk Lirası*nın 41 dolar etmesidir ki bugünkü kurlar gözönüne alındığında durumun ilginçliği kendiliğinden ortaya çıkar. Raporda kolej öğretmenlerine verilen ücretler de şöyle belirtilmiştir.

“Fransız ve Ermeni profesörler ayda	44 dolar
Rum öğretmenler	” 26-40 dolar
Matematikçiler	” 22 dolar
Fransız ve Ermeni asistanlar	” 17.60 dolar
Türkler	” 13.20 dolar
Fizikçiler	” 26.40 dolar

Ayrıca çocuklara yardım eden asistan her ay 1.70 dolar alır⁴⁵. Kolejde 1., 2., 3. sınıf dersleri İngilizce verilmektedir. 4. yılda ise Mantık felsefesi adlı ve Ermenice-Rumca verilen ders dışındakiler İngilizce verilmektedir. Raporun bundan sonraki kısmında bir başlıkla devam eden kısım aynen aktarıyoruz:

KOLEJDE GELİŞME

“Kolej müdürü Mr. C.C. Tracy’nin yüksek himayelerinde okul çok büyük gelişme göstermekte Türk ve müslüman okullarıyla kıyaslanamayacak derecede, yüksek bilgili eleman mezun etmekte ve yetiştirmektedir. Sivas valisi Sırrı Paşa okulu son ziyaretlerinde bu okulun bölgedeki en güzel ve en büyük okul olduğunu, diğer şehirlerdeki Türk okullarında Türkçe’nin bu kolejde okutulduğu kadar öğretilmediğini belirtmiştir.”⁴⁶

Türk devlet adamlarının da bu kadar övdüğü kolej yalnızca eğitimle uğraşan, siyasi faaliyetlerden ve fikirlerden uzak, topraklarında bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine hiç bir hareketi bulunmayan öğrencilere sahip bir kurum değildi. Özellikle Rum öğrencilerin siyasi faaliyetleri oldukça önemli boyutlardadır. Merzifon’da kurulan Merzifon Pontus Teşkilâtı’nın çalışmalarından söz etmek için önce bu teşkilâtın nizamnamesindeki bazı maddeleri verelim.

⁴⁴ Aynı rapor

⁴⁵ Aynı rapor

⁴⁶ Aynı rapor

“1 - Merzifon Amerikan Koleji'nde mevcut Rum talebesini Maarif klübü talebesiyle birleştirerek Pontus ünvanı altında bir cemiyet teşkil etmek

5 - Mektep haricinde (Merzifon Koleji) bulunanlarla Merzifon dahilinde ikamet eden Rumlar azay-ı tabiinin bütün hukukundan istifade eder.

6 - Rumca lisanına aşına olmayan anasır-ı saire ahalisinden heyet azası olarak toplantılara katılmak zorunda değildirler.”⁴⁷

Görüleceği gibi amaç Merzifon Koleji'ndeki Rum öğrencileri ve Merzifon'daki Rumca bilen ahaliyi etkilemek siyasi bir görüş etrafında birleştirmektir. Burada Merzifon Pontus Cemiyeti'nin faaliyetlerine örnek olarak gösterilebilecek 2 mektuptan sözetmek yerinde olacaktır.

Merzifon Pontus Teşkilâtı'dan birinin bir Yunanlı'ya yazdığı ilk mektubumuzda teşkilâtın faaliyete geçmek üzere olduğu, Yunanistan'dan imdat bekledikleri ve kullandıkları binanın Merzifon Amerikan Koleji olduğu açıkça belirtilmiştir⁴⁸.

Yine 1908 de Merzifon teşkilâtından bir üyenin yazdığı ve Sasun'daki Teceddüd ve İhya Cemiyeti'ne gönderdiği ikinci mektubumuzda ise ümitlerinin gerçekleşme anının yaklaşmış olduğundan bahsedilmektedir⁴⁹.

Bu mektup ve belgeler 14 Şubat 1921 de Merzifon Amerikan Koleji Türkçe öğretmeni Zeki Efendi'nin cesedinin kolej yakınında bulunması üzerine okulda yapılan arama sonucu elde edilmiş ve bu belgeler sayesinde Pontus hareketinin binada (Merzifon Koleji) plânlanıp, güçlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır.

Arama sırasında bulunan belgeler arasında, silahlar, madalyalar, pontuşçularla ilişki kuran çetelerin fotoğrafları ve pontuşçulara ait bir albüm ve Pontüs Klübü Nizamnamesi bulunmaktadır⁵⁰.

AMERİKALILARIN ORTADOĞU'DAKİ FAALİYETLERİ VE OKULLARI:

Şimdiye kadar genel olarak Anadolu'daki Amerikan öğretim kurumlarına değindik. Biraz da Anadolu dışındaki ve tabii özellikle Ortadoğu'daki faaliyetlere göz atmak gerekir. Amerikalıların Lübnan'a ilk gelişleri 1820 yılındadır. Bunlar Prespiterian Kilisesi'ne bağlı misyonerlerdi.

⁴⁷ Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 92

⁴⁸ Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 93

⁴⁹ Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 94

⁵⁰ Pontus Meselesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi, Ankara, 1338, s. 92-94

Bunları Eli Smith ve eşi izlemiştir. Yorulmak bilmeden 1857 de ölümüne kadar Beyrut'ta çalışan misyoner Mrs. Smith bölgede kitap basımını geliştirmesi bakımından çok iyi bilinmektedir⁵¹. Suriye'de ilk Amerikan Kız Okulu'nu yaptıran ve eğitime açan Mrs. Eli Smith'dir⁵².

Özellikle Anadolu'ya ve Suriye'ye gönderilmiş olan Amerikan misyonerleri American Board teşkilâtına mensuptular. Bu misyonerlerin çabaları sonucu ortaya çıkan en önemli olgu ise Ermeniler arasında Türk düşmanlığı yaratmaktı. 1810 da Boston'da kurulan American Board teşkilâtı'nın 1821 den itibaren ilk misyonerlerini göndermeye başladığından ve 1830 larda İstanbul merkez olmak üzere "4" çalışma bölgesi belirlediklerinden söz etmiştik. O zamana kadar Osmanlı hristiyanlarından Bulgarlar'la Ermeniler arasında henüz Osmanlı Devleti'nden kopmak ve bağımsız olmak fikri uyanmamıştı⁵³. Öyleyse uyandırmak gerekiyordu (daha önce sözünü ettiğimiz, tampon bir Ermeni devleti kurmak, yeraltı ve yerüstü zenginliklerden faydanabilmek gibi amaçlar için) ve bu bilinçlendirmeye onları Osmanlı Devleti'nden koparmak lâzımdı⁵⁴. Bunun için plânlı, programlı, teşkilâtlı ve maddi olanakla desteklenmiş bir çalışma temposu başlatılmıştı. Misyonerlerin American Board Teşkilâtı'nın merkezi ile sıkı sıkıya olan bağları devam ediyordu. Her yapılan faaliyet yıllık raporlarla teşkilâta bildiriliyordu. Amerikan misyonerleri (tabii özellikle de American Board Teşkilatı misyonerleri) özellikle Suriye-Lübnan'da etkili olmuşlardır. 1860 yılında Amerikan misyonerlerinin yardımıyla Lübnan'da açılan 33 okulda 1000 kadar öğrenci bulunmaktaydı⁵⁵. Beşte biri kız öğrenciydi ve öğrencilerin bütün masrafları A.B.D. kaynaklarından karşılanıyordu. Amerikalılar'ın Suriye'deki en büyük başarıları 1886 da Beyrut'ta "Suriye Protestan Koleji"ni kurmalarındır. Bu okul bugünkü "Beyrut Amerikan Üniversitesi" dir. Okulun kurucusu Daniel Bliss 1902 ye kadar kolejin müdürlüğünü de yapmıştır⁵⁶. Bilindiği gibi bu kolej tıp dahil çeşitli bilim dallarında faaliyet göstermiş ve gelişerek bugünkü Beyrut Amerikan Üniversitesi haline gelmiştir. Osmanlı

⁵¹ Fethi Tevetoğlu, Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu, Türk Kültürü Dergisi, Haziran 1985, S. 266, s. 382

⁵² Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 386

⁵³ Bilâl Şimşir Ermeni Propogandasının Amerika Boyutları Üzerine, a.g.e., s. 93

⁵⁴ Bilâl Şimşir, a.g.e., s. 93

⁵⁵ Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 386

⁵⁶ Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 387

Devleti'nce "Amerika Tıp Okulu" olarak isimlendirilen bu öğretim kurumu ruhsat için çok sonraları müracaat etmiş 1903 lerde işlemleri yapılmıştır⁵⁷. Amerikan misyonerlerinin Suriye, Irak'taki faaliyetleri Arapçaya önem vermekle başlamıştır. Arapçanın ve Arap edebiyatının öğretilmesi için büyük çaba harcamışlar ilim adamları yetiştirmişlerdir. İşte yetiştirilen bu ilim ve sanat adamlarının hazırladıkları zemin, Arap milliyetçiliğinin yeşerdiği en elverişli ortam olmuştur. Amerikalı misyonerlerin kendileriyle aynı gaye için çalıştıkları bir diğer Amerikan Hıristiyanlığı yayma kuruluşu da "The Mason Memorial Hospital" adlı misyonerler ve masonlar yönetimindeki hastaneydi⁵⁸. 1893 yılında yalnız Türkiye topraklarında 1317 Amerikan misyoneri görev yapmaktaydı ve bunların 223 ü Amerika'dan gelmiş 1094 ü de Ermeniler arasından yetişmişti. Misyonerlerin Türkiye'de 436 ibadet yeri vardı. Bunların 155 i tam kadrolu kilise olup 281 i daha küçük boyutlardaki ibadet yerleriydi. Buralarda 228 i papaz olmak üzere 1006 kişi görev yapmaktaydı. 1893 te Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki kolejlerinin sayısı 5, buralardaki öğrencilerin sayısı da 4085 idi⁵⁹ (1907 tarihli Başbakanlık Arşivi belgesinde "400" kadar Amerikan okulu bulunduğunu daha önce belirtmiştik, yukardaki sayı yalnızca misyoner okullarına aittir).

Amerikalılar okullarında 3 şeye önem vermişlerdir.

1 - Eğitim:

Modern eğitim için hiç bir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Modern, düzenli ve gelişmiş öğretim kurumlarıyla diğer devletlere örnek olmuşlardır. Bu arada Türk eğitim-öğretim kurumlarına bu açıdan olumlu katkıları da olmuştur. Özellikle dil konusundaki önemi, eğitim açısından gelişmişliği Osmanlı Devleti tarafında hiç bir zaman gözardı edilmemiş hatta Osmanlı Devleti kendi hesabına Robert Kolej'e eğitim görmek üzere öğrenci göndermiştir. 1912 tarihli 3 belgeden anladığımız kadarıyla Osmanlı Devleti Robert Kolej'de kendi hesabına 3 yatılı Türk öğrenciyi okutmaktadır. Öğrenciler hakkında zaman zaman Osmanlı Devleti'ne raporlar halinde ve tabii okul idaresince bilgiler verilmektedir. Bu üç öğrenciden birinin sağlık nedeniyle okulu bırakması üzerine onun yerine yeni bir öğrenci alınması için bir sınav açılmasının düşünüldüğünden ve bu üç öğrenciden ikincisinin notlarındaki yetersizlik nedeniyle başarısız görülüp okula devam

⁵⁷ BA. Mukteza defteri 21/402

⁵⁸ Fethi Tevetoğlu, a.g.e., s. 389-390

⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1984

Res. 1 — Sivas Amerikan Hastanesi

Res. 2 — Sivas Amerikan Kolejinin Yıkılmış olan Binası

Res. 3 — Amerikan Okullarının Bulunduğu Harput'tan Bir Görüntü

Res. 4 — 1902'de Harput

Res. 5 — 1902'de Harput'tan Bir Görüntü

edemeyeceği okul idaresince kararlaştırıldığından iki kişi için sınav açılması gerektiğinden sözedilen bir yazıda, sınavla ilgili gazete ilânı da verilmektedir. İlânda biri yatılı diğeri gündüzlü olmak üzere iki öğrenci alınacağı 25 kişinin başvurduğu (bir başka belgede bu sayı 32 dir)⁶⁰ ve sınav yeri ve saati bildirilmektedir⁶¹.

Burada önemli olan konu Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yabancı okula ne kadar önem verdiği, iyi bir eğitim verildiğine olan inancının bu şekilde ifade edilmesidir. Gerçekten de başta Amerikan okulları olmak üzere bir çok Yabancı okul zararlı siyasi faaliyetlerinin yanısıra eğitim açısından yararlı da olmuştur. Yapılan siyasi çalışmalara bakılarak zararlı kurumlardır damgasını vurmamak hatalı olacaktır. Çünkü değişik konularda çok çeşitli yönlerden zararlı da olmuşlardır yararlı da. Biz burada yorumu saptadığımız noktaları belgeler ışığında ve yansız bir görüşle vererek yapmaya çalıştık. Önemli olan Amerikalıların okullarında siyasi çalışmalara olduğu gibi eğitim çalışmalarına da gereken önemi vermiş olmalarıdır. Zaten eğitim faaliyetleri, dinî ve siyasî çalışmalar daima içiçe, birbirine yardımcı ve etken olmuştur.

2 - Siyasi Faaliyetler:

Azınlıkların sorunlarına eğilmişler, onları desteklemişler özellikle de Ermeniler için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu konu üzerinde yeterince durduğumuz için hemen üçüncü olguya geçiyoruz.

3 - Dine ve Mezhebe Mümin Kazandırma Girişimleri:

İşte asıl bu düşünce Yabancı okulların tabii bu arada da Amerikan okullarının açılış nedenlerinin en önemlisi olmuştur. Din ve mezhep propagandası yaparak çeşitli dinden toplulukları (özellikle Ermenileri) kendi mezheplerine kazandırmak isteyen Amerikalı misyonerler birçok taraftar edinmişlerdi. Bu etkileşim zamanla himayedarlığa kadar varmıştı. Fert olarak himayeye girmenin yanında topluluklar da yabancı devletlerin himayelerine girmeye başlamışlardı. Topluluklarla birlikte bunların okulları da himaye altına girmişti. Hem bu okulları etkileri altına alıp kullanan Amerikalılar hem de kendi okullarından yararlanarak belirledikleri siyasi hedef için her çabayı göstermişler, siyasi zararlı (Osmanlı Devleti aleyhine olan) faaliyetlerinin yanı sıra modern ve gelişmiş eğitim

⁶⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi, 1913 tarihli belge (Arşiv tasnifsiz olduğu için belgeler numarasızdır.)

⁶¹ Milli Eğitim Bak. Arşv., 1913 tarihli bir belge

sistemleriyle Osmanlı Devletine faydalı da olmuşlardır. Aynı bir araştırma konusu olduğuna inandığımız ve bunun için de değinmediğimiz Cumhuriyet dönemi Amerikan Okulları bu din propagandası nedeniyle zaman zaman büyük skandallara da sebep olmuştur.

Faaliyete başladığı günden buyana çeşitli olumlu olumsuz yönleri ve etkinlikleriyle Amerikan Okulları bugüne kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak bugün için Türk Hükümeti'nin gözetimi altında belli kanunlar çerçevesinde kendilerine tanınan serbestlik içinde çalışmalarına devam etmektedirler. 1964 yılında yapılan bir çalışmaya göre 1964 yılında faaliyette olan Amerikan Okulları şunlardır:

İzmir Amerikan Kız Koleji (Göztepe), İstanbul Amerikan Koleji Kız Kısmı (Arnavutköy), İstanbul Amiral Bristol Hastanesi Ebe ve Hemşire Okulu(Nişantaşı), İstanbul Robert Kolej Lise Bölümü (Bebek), İstanbul Robert Koleji Yüksek Okulu(Bebek), Amerikan Kız Lisesi(Üsküdar) ⁶². Son olarak konuya ilişkin vereceğimiz 2 çizelgeden birincisi I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başlıca Amerikan okullarını ve öğrenci sayılarını vermektedir ⁶³. İkinci çizelge 1845-1904 yılları arasında Amerikan misyoner okulları'nın, misyoner sayısını, okul ve öğrenci sayısını göstermektedir ⁶⁴.

BATI ANADOLU MİSYONU

öğrenci sayısı

İstanbul/Gedikpaşa	Girls School	268
Anadolu/Adapazarı	Girls High School	293
Bursa	Girls High School	169
İzmir	American Collegiate Institute for Girls	301
İzmir	International College	380
Kayseri	Talas Boys School	147
Kayseri	Talas Girls School	126

⁶² Özel Okullar Rehberi, Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanıp, yayınlattırılmıştır. 1964, s. 127-170.

⁶³ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1985, İstanbul, İletişim Yay. C. 2 s. 498

⁶⁴ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, a.g.e., s. 496

AMERİKÂN OKULLARI

651

Sivas	Girls High School	726
Merzifon	Anatolia College	280
Merzifon	Anatolia Girls School	250

DOĞU ANADOLU MİSYONU

Harput	Euphrates College	200
Harput	Girls High School	395
Diyarbakır	Protestant School	?
Mardin	Girls High School	39
Mardin	Teachers School	?
Bitlis	Girls Boarding School	41
Van	Boys School	325
Van	Girls School	484
Erzurum	Girls School	200
Erzurum	Boys Boarding School	90

MERKEZÎ ANADOLU MİSYONU

Antep	Central Turkey College for Boys	247
Antep	Seminary for Girls	156
Maraş	Central Turkey College for Girls	118
Adana	Seminary for Girls	180
Haçin (Saimbeyli)	Hadjin Home School for Girls	267
Tarsus	Saint Paul's Institute for Boys	170
Urfa	Industrial Training School	?

19 İl

27 Okul

5852

Yaklaşık Olarak ⁶³

YILLAR	MİSYONER SAYISI	YERLİ GÖREVLİ S.	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
1845	34	12	7	135
1850	38	25	7	112
1855	58	77	38	363
1860	92	156	71	2742
1865	89	204	114	4160
1870	116	364	205	5489
1875	137	460	244	8253
1880	146	548	331	13095
1885	156	768	390	13791
1890	177	791	464	16990
1895	177	867	449	20604
1900	153	910	425	23040
1904	187	1057	465	22867 ⁶⁴